

UDK 821.09:314.743(497.6)
314.743:821(497.6).09-31

Primljeno: 20. 10. 2018.

Izvorni naučni rad
Original scientific paper

Dijana Hadžizukić

PITANJA IDENTITETA U ROMANIMA BOSANSKOHERCEGOVAČKE KNJIŽEVNOSTI U DIJASPORI

U tekstu su analizirani romani Aleksandra Hemona *Nije ovo tvoje* (2018), Bekima Sejanovića *Dnevnik jednog nomada* (2017) i Semezdina Mehmedinovića *Me' med, crvena bandana i pahuljica* (2017) kao najnovija književna ostvarenja bosanskohercegovačkih autora u egzilu. Polazeći od pretpostavke da svaki od ovih romana donosi topose emigrantske literature kao što su granični identitet, kulturna nostalgija, nomadsko stanje, protagoniste koji su socijalni autsajderi, propitujemo međusobne sličnosti i razlike među romanima, kao i promjene unutar svakog od opusa pojedinačno. S obzirom da je proza koju stvaraju spomenuti autori zasnovana na stvarnosti, te kombinaciji fikcijskog i faksijskog, u analizi su bile nezaobilazne neke biografske činjenice i fragmenti iz intervjua koji se dotiču teme iseljništva i njihove pozicije u novoj domovini i novom jeziku.

Ključne riječi: Aleksandar Hemon; Semezdin Mehmedinović; Bekim Sejanović, egzil; autobiografska proza; identitet

UVOD: O FLUIDNIM, HIBRIDNIM I POLICENTRIČNIM IDENTITETIMA KNJIŽEVNOSTI U EGZILU

I ne plašim se promjena, ničega se ne plašim. Meni se već sve dogodilo.

S obzirom na narastanje migrantske književnosti, sve je više i tekstova koji se bave djelima književnika u emigraciji, odnosno, transnacionalnom književnošću koja je krajem 20. i u 21. vijeku postala globalni fenomen čiji prestiž konkurira mo-

nolingvalnim nacionalnim književnostima kakve poznajemo od 19. vijeka. Umjetnost druge polovine 20. vijeka je sa postmodernom kulturom, filozofijom i književnošću progovorila o decentriranom subjektu u raspršenom svijetu u kojem je identitet kulturni konstrukt i/ili proizvod jezika i različitih politika moći. Dodamo li tome informacijsko-tehnološki napredak, globalizaciju, nomadski način života i velike migrantske talase 21. vijeka, kompletirat ćemo skup činilaca jednog globalnog ambijenta u kome identitet koji više nije određen ni geografijom ni historijom ni kulturom jednog prostora. Identitet savremenog čovjeka opisujemo unutar pojmovnih kategorija fluidnosti, premještanja, hibridnosti i liminalnosti, uz generalni stav da identitet sadrži koliko mišljenje nas o samima sebi, toliko i drugih o nama. U savremenoj literaturi identitet se najčešće definira kao relacijski koncept, a kontekstu širenja globalizacije i odgovora na nju i kao vrsta otpora, kroz *naglašenu kulturalizaciju identiteta*. Drugim riječima, „Možemo ga relativizirati, ali ne i apsolutno ukinuti. Možemo ga apsolutizirati, ali ne i spasiti od relativizacije. [...] Identitet nije ni puka fikcija ni homogeni entitet“ (Kalanj 2010: 120). Jer, da je tek puka fikcija ne bi bio toliko važan.

U tekstu „Razmišljanja o egzilu“ Edward Said egzil vidi kao „neizlječivo svjetovan i nepodnošljivo povijestan; ljudska ga bića donose drugim ljudskim bićima i upravo je egzil, poput smrti, ali bez konačnog milosrđa smrti, otrgnuo milione ljudi od onoga što im pružaju tradicija, obitelj i zemljopis“ (Said 2005). Kada je u pitanju bosanskohercegovačko tlo, slobodno možemo reći da nema raseljenijeg prostora, kako lokalno, tako unutar novostvorenih balkanskih država, a zatim i širom svijeta. Ono što je postmodernost učinila na globalnom nivou (kriza identiteta na ličnom, nacionalnom i općekulturnom nivou) na prostoru Balkana su dodatno usložnili ratovi s kraja XX vijeka. S postmodernističkim disperzijama ali i historijskim raspadom velike jugoslovenske socijalističke priče, pojavile su se brojne „male priče“ koje su se htjele nametnuti kao nove „velike priče“, jer kriza i neizvjesnost nacionalnog, kulturalnog i ličnog identiteta neizostavno dovodi do jačanja svijesti o vlastitoj posebnosti. Pozivajući se na niz referentnih autora na to ukazuje i Vedad Spahić prepoznajući slične pojave ne samo u ovdašnjim regionalnim okvirima nego i na općem, mundijalnom planu, gdje se kao kontratrend identitetskom rastakanju prouzrokovanom globalizacijom javlja jednako snažan refleks okretanja etnicitetu i esencijalističkim formatima kolektivnog i individualnog sopstva (Spahić 2016: 119). Analogno tome, ukoliko se pojedinac nađe u drugoj/tuđoj kulturi, koja relativizira njegov identitet, on još jače traga za njim. Brojni značajni autori bosanskohercegovačke književnosti – Irfan Horozović, Dževad Karahasan, Zilhad Ključanin,

Stevan Tontić, Mile Stojić, Igor Štik, Andrej Nikolaidis, Miljenko Jergović, Semezdin Mehmedinović, Aleksandar Hemon, Refik Ličina, Bekim Sejranović, Kemal i Sead Mahmutefendić... – bježeći od rata ili progona određeno vrijeme proveli su van Bosne i Hercegovine. Neki od njih su se vratili, dok su drugi ostali u svojim novim domovinama. Autori koji nas zanimaju u ovom istraživanju su Aleksandar Hemon, Semezdin Mehmedinović i Bekim Sejranović. Odabrani su jer pišu djela visoke umjetničke vrijednosti, zahvaljujući kojima su i u novim sredinama prepoznati kao značajni književnici. Tom prvom zajedničkom imenitelju pridružuje se drugi, diferencijalni, razlog našeg interesa za romane ovih pisaca – to su njihove različite biografije i razlozi odlaska, a onda i (ne)povratka.

Aleksandar Hemon se 1992. u SAD zatekao na studijskom boravku, pratio ratna dešavanja u Bosni, osobito rodnom Sarajevu, ali sve do 1995. nije napisao ništa. Nije se vratio i danas piše na engleskom jeziku. U jednom od intervju za Guardian je rekao: „Nisam mogao pisati na bosanskom, jer sam bio odsječen, i to je bilo traumatično. Hodao sam, slušao, pušio i radio poslove na kojima nisam mogao ništa osim misliti o onom što sam izgubio. Bio sam odsječen od mog jezika, prijatelja koji su se raspršili, bez kontakta s njima. Morao sam potpuno izmisliti svoj život“¹. Danas Hemon smatra da ne živi između dva prostora nego je „u umnom prostoru gdje se ta dva prostora preklapaju“ što predstavlja u određenom smislu privilegiranu poziciju.

Semezdin Mehmedinović je rođen u Kiseljaku kod Tuzle, ali je studirao i živio u Sarajevu u kojem je proveo i rat. Iz Sarajeva je otišao u oktobru 1995. Godine 1996. traži azil u Americi, a njegova knjiga *Sarajevo blues* (1998) jedna je od kulturnih književnih svjedočanstava o Sarajevu pod opsadom. Nije se vratio. U svom posljednjem romanu *Me' med, crvena bandana i pahuljica* je, između ostalog, napisao: „A završio sam kao zatočenik na velikom kontinentu, sam i bez sagovornika. Stranac. I još sam se navikao na tu samoću, prihvatio je kao nagradu za greške koje sam u životu počinio.“ No, iz intervju od 04. 07. 2018. saznajemo da se Mehmedinović sada i u Sarajevu osjeća kao stranac, pa ipak, na pitanje da li će se vratiti odgovara: „Sada mogu prvi put reći kako je izvjesno da se u nekoj skoroj budućnosti vraćam, samo mi treba malo vremena da napravim reda oko sebe, da završim neke poslove, tako da se ne vratim kući kao poražen čovjek. I ne plašim se promjena, ničega se ne plašim. Meni se već sve dogodilo.“² Za razliku od Aleksandra Hemon, Mehmedinović ne piše na engleskom jeziku.

¹ <https://www.jutarnji.hr/kultura/knjizevnost/od-odrastanja-u-sarajevu-do-obiteljske-traume-u-americi/1202207/> (17. 01. 2019.)

² <https://www.urbanmagazin.ba/semzdin-mehmedinovic-meni-se-vec-sve-dogodilo/> (17. 01. 2019.)

Konačno, Bekim Sejranović rođen je u Brčkom, školovao se u Rijeci, a onda 1993., zbog nemogućnosti da nastavi studij ali i moguće deportacije iz Republike Hrvatske čiju domovnicu nije imao, odlazi za Norvešku. Kao pravi savremeni nomad Sejranović je živio u Kristiansandu, a zatim studirao, radio i živio u Oslu. Od 2011. do 2014. godine živio je u Ljubljani, a od 2015. u Zagrebu sa povremenim odlascima u Oslo. Roman *Tvoj sin Haklberi Fin* je 2015. objavio najprije na norveškom jeziku, ali, kako sam kaže, iz finansijskih razloga, dok sve ostalo piše i objavljuje na hrvatskom standardnom jeziku. Za Norvešku ovaj autor kaže da je *i voli i ne voli* – baš kao i Bosnu, no već u narednoj rečenici intervjuja kaže: „Stvari koje ne volim kod nas isto kritiziram, naprimjer korupciju i nacionalizam“³. Podvlačimo riječi kod nas, jer i nakon više od dvadeset godina života u Norveškoj Sejranovićev svijet se dijeli na *nas* i *njih*. Na pitanje gdje se danas osjeća najsretnijim Sejranović kaže da je to *na brodu, na Savi*, dakle, u Brčkom! On Norvešku nije izabrao nego je to bila jedina zemlja koja je još primala izbjeglice, ostale zemlje su već bile zatvorile svoje granice.

Dakle, Sejranović je izbjeglica, Mehmedinović i Hemon iseljenici. Za razliku od Irfana Horozovića i onih književnika koji su se po prestanku rata odmah vratili u Bosnu i Hercegovinu, Mehmedinović je iz Bosne tek tada otišao. I Mehmedinović i Sejranović planiraju povratak u dogledno vrijeme. Samo je Hemon svoju kuću u jeziku našao izvan maternjeg, druga dvojica nisu. Mehmedinović je osjetio rat na svojoj koži ostali nisu; Sejranović i Hemon nisu birali zemlju u koju će otići, a Mehmedinović jeste. Niko od njih nije egzilant u klasičnom smislu poput Nabokova, Složenjicina, Ruždija i drugih, jer održavaju stalnu komunikaciju sa domovinom, pa je i upotreba pojma egzilant u radu na određen način izbor pod inercijom njegova sveprisustva u književnoj teoriji i kritici, a u nedostatku adekvatnije riječi kojom bismo obuhvatili zajedničko značenje riječi prognanik, izbjeglica i iseljenik. Zajednički su im djetinjstvo i bosanski korijeni, a različite poetike. Svi oni, uostalom kao i svi mi, žive u savremenom svijetu svojevrsne izmještenosti, multipliciranih identiteta, kulturnog preklapanja (danas se čini nemogućim ‘šantićevski’ identitet: rođen, živio i umro u Mostaru, pisao o Mostaru i pjevao ‘ostajte ovdje’), a izmješteni ljudi u pravilu uvijek gledaju prema nazad – bilo da je to pogled k patnji ili zlatnom dobu. Bekim Sejranović kaže: „Nisam protiv toga da čovjek ima više identiteta, ako se malo razmisli o nama Bosancima, ima nas svugdje po svijetu, neki odu i probaju, neki se vrate, neki idu dalje. Takva je sudbina nas Bosanaca, rasuli smo se po

³ <https://www.lupiga.com/vijesti/razgovor-s-bekimom-sejranovicem-bosna-je-sjebana-ali-norveska-je-gora> (15. 01. 2019.)

svijetu⁴⁴. I svi u sebi, više ili manje, nose nostalgiju koja u konačnici rezultira pričom. „Nostalgija je vatra na kojoj se grije naša potreba za pričom, za svakim oblikom ličnog narativa“⁴⁵, smatra Semezdin Mehmedinović. U književnom djelu svakoga od spomenutih autora, ma koliko se međusobno razlikovali, prepoznat ćemo temeljne egzilantsko-prognaničke topose kao što su nomadsko stanje, kulturna nostalgija, gubitak osjećaja realnosti, podvojenost njihovih ličnosti ili naratora, protagoniste koji su socijalni autsajderi, odnosno, kako je napisao Soren Frank u knjizi *Migracija i literatura*, vagabundsku perspektivu, nedovršenost i rizomatičnost narativne forme, te heteroglosiju na stilističkom nivou. Frankov model migrantske literature je i razlog zašto naše razmatranje uključuje biografije autora. Naime, uz već spomenuti stilistički nivo, Frank govori i o socijalnom nivou ove književnosti koji podrazumijeva biografiju autora, biografiju karaktera, naciju odnosno hibridni identitet, te pitanja globalizacije i mobilnosti (Frank 2008). U svim djelima koja čine korpus ovog istraživanja primijetan je specifičan odnos između fikcije i faksije, te akcenat na dnevničkoj i ispovjednoj formi, kao da je život obilježen ratom, migracijom i izmještenošću u drugu kulturu sam po sebi fiktionalan. „Nema te fikcije koja može nadići stvarni život. A najbolje je kad se fikcija nadoveže na stvarnost ili obratno. Sve se može povezati pričom. Sve je priča, sve počinje sa Bio jednom jedan...“⁴⁶, kaže Sejranović. „U individualnom iskustvu, [...], biografija postaje nužan temelj identiteta, koji se neprestano proživljava i tumači kroz promjenjivi filter pamćenja. Individualna povijest obnavlja se kroz ponovljene naracije, a život se odvija kao slijed naracija“ (Melucci 2006: 71). Za književnost u egzilu općenito je karakterističan mimetičan odnos prema, uglavnom, traumatičnoj prošlosti, te evokacija kulturno semiotiziranih toposa zavičajnog svijeta.

Jednu od najpoznatijih definicija nostalgije dala je Svetlana Boym: „Nostalgija je bol usled vremenske udaljenosti i izmještanja. Restorativna nostalgija brine se za oba ova simptoma. Udaljenost se kompenzuje intimnim iskustvom i dostupnošću željenog objekta. Izmeštanje se leči povratkom domu, osobito kolektivnom. (...) Restaurativna nostalgija evocira nacionalnu prošlost i budućnost; reflektivna nostalgija je više vezana za pojedinca i kulturno sjećanje... Nostalgija prvog tipa naginje prema kolektivnim slikovnim simbolima i oralnoj kulturi. Nostalgija drugog tipa je više orijentisana prema pojedinačnom narativu koji vrednuje detalje i obilježja sjećanja,

⁴⁴ <https://www.azra.ba/intervju/46572/bekim-sejranovic-knjizevnik-zaljubljen-u-brcko-savu-od-norvezanki-sam-definitivno-odustao-od-bosanki-jos-nisam/> (17. 01. 2019.)

⁴⁵ <https://www.urbanmagazin.ba/semzdin-mehmedinovic-meni-se-vec-sve-dogodilo/> (17.01.2019.)

⁴⁶ <https://www.tportal.hr/kultura/clanak/bekim-sejranovic-o-pisanju-ranama-proslosti-ovisnosti-i-zivotnom-ap-surdu-20161108> (17. 01. 2019.)

vječito odgađajući povratak kući ” (Boym 2005: 56). Reflektivna nostalgija, kao što ćemo kasnije pokazati, dominantna je u djelima Aleksandra Hemona, Semezdina Mehmedinovića i Bekima Sejranovića, te na presudan način utječe na koncepte identiteta. Izdvojit ću samo nekoliko opozicija: mi migranti / oni domicilni; mi migranti / oni u domovini; kulturno prilagođavanje / odbijanje asimilacije; opozicije i trinitete unutar poetike sjećanja na gradove kao mjesta pamćenja i vlastite identifikacije: Sarajevo / Chicago; Sarajevo / Washington; Brčko / Rijeka / Oslo... Tvorba kulturnog identiteta na kolektivnom nivou, prema Dubravki Oraić-Tolić, prolazi kroz faze *imaginacije*, *ideologiziranja*, *naturaliziranja* i *institucionaliziranja*, te „napokon stereotipiziranja“ gdje dolazi do *okamenjenja* „[...] kao posljednje tačke prepoznatljivoga Ja/Moje/Mi/Naše, odnosno Ti/Tvoje/Vi/Vaše“ (Oraić-Tolić 2006: 291).

I, konačno, važno je naglasiti da proces stvaranja hibridnog identiteta ima i povratni utjecaj na matični književni prostor u kojem su ovi autori izuzetno čitani i cijenjeni. Ne upisuje se, jednosmjerno, prošlost i nostalgija za odsutnom domovinom u njihova književna djela, nego i njihova djela utječu na kulturni i književni prostor domovine. O bosanskohercegovačkoj migrantskoj književnosti u tome je smislu Enes Duraković, između ostalog, pisao kao o tekstovima koji „obogaćeni u sasvim novom kulturnom horizontu složenih interkulturnih preplitanja“, bitno mijenjaju i usložnjavaju „opsesivnu figuru drugosti i tradicionalnu predstavu o prividno autohtonim poetičkim sistemima naših nacionalnih književnih kanona“ (Duraković 2012: 375). Nema više zapečaćenih nacionalnih književnih kanona, danas govorimo o interliterarnim zajednicama i transnacionalnim književnostima.

Život ovdje i život tamo sintagme su koje u dobroj mjeri sublimiraju iskustvo migrantskog života, a u slučaju bosanskohercegovačkih autora uvijek nailazimo i na život prije i život poslije rata. Zato Aleksandar Hemon, objašnjavajući naslov svoje knjige *Knjiga mojih života*, kaže da ljudi njegove generacije imaju najmanje ta dva života: „Traumatično iskustvo rata i izmiještanje dovodi lako do toga da se život gleda kao da ima dva poluvremena, ono prije i ono poslije. Oporavak od toga svega zahtijeva da se uspostavi neki kontinuitet. To me nagnalo da počnem da razmišljam o pluralu, o množini tih života.“⁷

U nastavku teksta ćemo se detaljnije baviti recentnim djelima spomenutih autora, i to: *Nije ovo tvoje* Aleksandra Hemona (2018), *Me' med, crvena bandana i pahuljica* (2017) Semezdina Mehmedinovića i *Dnevnik jednog nomada* (2017) Bekima

⁷ <https://www.radiosarajevo.ba/metromahala/lica/aleksandar-hemon-moja-generacija-ima-najmanje-dva-zivota/125263> (18. 01. 2019.)

Sejranovića. Prve dvije su napisali naši „Amerikanci“ na engleskom, odnosno, bosanskom jeziku, a drugu je napisao naš „Norvežanin“ na našem jeziku. Biografski gledano, Sejranović je pravi nomad koji nema porodicu, nema ni kuću ali ima brod; Mehmedinović ima porodicu i dom, ali ne i kuću u novom jeziku; Hemon ima porodicu i dom, i usvojeni jezik nove kulture u kojoj živi, a jezik je dom. U *Dnevniku jednog nomada* Sejranović piše: „Za razliku od Hemona, ja se nisam osjećao ni izmještenim, ni u egzilu, ni u domovini, ni nigdje. Ili možda točnije, bio sam istovremeno sve to nabrojeno, ali opet ništa dovoljno da bih mogao reći: to sam. [...] Kod mene se sve zbrkalo i pomiješalo“ (Sejranović 2017: 99). Potrebno je napomenuti da bi bilo veoma zanimljivo detaljnije (nego to ovo ograničeno istraživanje može) posmatrati i promjene unutar pojedinačnih opusa ovih pisaca kroz vrijeme, a u odnosu prema pitanjima identiteta, baš kao i konvergencije odnosno razlike komparativno, među njihovim opusima.

OD NEVIDLJIVOSTI PREKO DRUGOSTI DO PREKLAPANJA

*Kad sam tamo, nisam tu. Ovdje, tamo, gdje god
da sam, uvijek sam negdje odsutan.*

O književnom djelu Aleksandra Hemona napisano je mnogo značajnih tekstova, a njegova visoka reputacija kako u američkoj, tako u bosanskohercegovačkoj književnosti je neupitna. Za fokus interesa našega rada od centralne važnosti je tekst „Topografska i temporalna nostalgija u prozi Aleksandra Hemona“ Davora Beganovića koji istražuje pojavne oblike nostalgije definirajući je kao medicinski, a zatim i kulturalni pojam. Razlikuje pritom restaurativnu nostalgiju vezanu za kolektivnu prošlost i apsolutne istine, te reflektivnu koja se tiče pojedinca i propituje njegove u prošlom životu nepobitne ideale.

Hemon semantizira zavičajne topose želeći materijalizirati gubitak i „popuniti pukotinu koja se otvorila u njima na mjestu na kojem se ranije nalazila šarena slika koja je dijelila i spajala, ali koju nije bilo nužno uništiti da bi se dosegao tobožnji viši cilj“ (Beganović 2009: 73). Sam Hemon kaže da se „kao osoba formirao u Sarajevu, ali ta je osoba prakticirala svoj život u Americi, na osnovu onoga što je naučila u Sarajevu“⁸. U prvoj knjizi *Pitanje Bruna* (2000), u pripovijeci „Slijepi Jozef Pronek i mrtve duše“ piše o Bosancu Proneku i kulturnim šokovima koje doživljava u

⁸ <https://www.tportal.hr/kultura/clanak/aleksandar-hemon-o-poraznoj-americkoj-stvarnosti-bosni-i-mracnoj-buducnosti-20170525> (18. 01. 2019.)

Americi – njegovi sugovornici misle da je Rus ili Čeh, o njegovoj domovini, ni bivšoj ni sadašnjoj ne znaju ništa, a slike izmasakriranih ljudi u Sarajevu su im preteške za gledanje. Iako je pripovijetka autobiografska, glavni lik ima izmišljeno ime, a lik imena Hemon (iz Dominikanske Republike) se pojavljuje u sporednoj ulozi kao kolega smetljak. Rekli bismo, decentrirani subjekt posmatra sebe izvana uz neizostavnu autoreferencijalnost: „Mi se nalazimo u privilegovanoj poziciji iz koje možemo zaključiti da je njegov slijed misli bio gonjen strahom od „Šta će biti sa mnom?“ (Hemon 2004: 141) U Bosni traje rat o kojem sluša u televizijskim izvještajima, a u Americi je na dnu društvene ljestvice gdje i ostaje neprekidno sanjajući Sarajevo, sada *potpun neznanac samom sebi*. Pronek živi u nekoj vrsti bunila, nevidljiv za sve, mijenja poslove, i onda, uz mileram, mladi luk i ražov hljeb osjeti bolnu nostalgiju: „Talas tople tuge obuzeo mu je čula, osjećaj izolovanosti, odvojenosti, bez naznake odakle potiče“ (ibid: 179).

Shvativši šta mu se desilo on pred sobom vidi Sarajevo „dok mu je čelična kugla nostalgije mljela utrobu“ (ibid: 180). Metafore *izašao iz svog života, živjeti u izmaglici drugosti, ja sam oksimoron*, i slične, retorički su obilježile ovu pripovijetku čiji protagonista nakon povratka u Sarajevo konačno odlazi u SAD. Na aerodromu je oklijevao, a onda krenuo kroz detektor metala: „Onda je pogledao u našem pravcu, ali nas, s one strane izlaza nije mogao vidjeti. Mi smo čekali, svjesni da on nema kuda. Ali on nije pokazivao želju da prijeđe na onu stranu“ (ibid: 192). Narator i na ovom mjestu autoreferencijalno ukazuje na vlastitu poziciju. On zna Pronekovu muku.

Pitanje identiteta iščitavamo i iz naslova Hemonovog prvog romana *Čovjek bez prošlosti* (2004). Slijedi roman o čikaškom emigrantu Vladimiru Briku - *Projekt Lazarus* (2008), zatim *Ljubav i prepreke* (2009), knjiga pripovjedaka također pisana u ključu egzilantske proze. U autobiografskoj *Knjizi mojih života* (2013) čitamo kako su Hemonovi roditelji svoj novi život uspostavljali na razlici „[...] između nas i njih – gdje smo mi bili Bosanci ili bivši Jugoslaveni, a oni čisti Kanađani“ (Hemon 2013: 19). Među brojnim nepomirljivim opozicijama narator izdvaja različit odnos prema hrani: „Mi volimo kad se hrana polako i dugo krčka (sarma je savršen primjer), dok je oni jednostavno bace na veoma vruće ulje i gotova je za tren. Naše krčkajuće sklonosti odraz su naše ljubavi prema jelu i, samim tim očigledno, naše ljubavi prema životu. [...] *Oni su bili ne-mi, mi smo bili ne-oni*“ (ibid: 19-20). Kada govori o romanu *Kako su nastali ratovi zombija* (2015) Hemon kaže da u tom romanu ima i Amerike i Bosne te da je jednako nov za obje grupe čitatelja, „[...] jer je ta situacija postojanja u prostoru preklapanja relativno nova, i u svijetu, i u Bosni i u američkoj

književnosti⁹. Primijetan je, dakle, pomak u poimanju identiteta: od početne nevidljivosti i potpune drugosti, preko: mi smo bolji od njih, do preklapanja Bosne i Amerike.

Hemonova knjiga *Nije ovo tvoje* (2018) ispisana je kao knjiga sjećanja na djetinjstvo u Sarajevu. Naslov dolazi iz jedne situacije u kojoj dječak, bijesan što mu se drugovi ne daju igrati jer je zakasnio, udara nogama haustorska vrata dok ga stariji komšija ljutito opominje: „Nije ovo tvoje!“. Vrata su socijalistička, zajednička, svi smo ih smatrali svojim, a opet, nisu bila naša. Ispostavilo se da nisu naša. Mogao bi se ovakav naslov pročitati u metaforičkom širenju na kompletnu Hemonovu sarajevsku prošlost (na istom fonu je naslovna fotografija pionirske kape i marama bez djeteta koje ih nosi; nedostaje lice) – ništa tu više nije njegovo. S druge strane, sve je itekako njegovo. Zašto bi inače napisao ovu i ovakvu knjigu kad to ne bi bilo njegovo?

Knjiga počinje poput bajke: „U davno prošlo vrijeme, iza sedam gora i sedam mora, na planini po imenu Jahorina...“ (Hemon 2018: 5) dešavalo se nešto negdje što autor naziva „svojim prethodnim životom“. Priča je to o odrastanju, porodici, ukrajinskom porijeklu Hemnovih, roditeljima i putovanjima, igri žmire i igri klikera, kinu "Arena", simpatijama i ljubavima, prijateljstvu, raji kojoj je pripadao (nikada nekoj naciji, uvijek i samo raji), svemu onome što se zbivalo u Sarajevu šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog vijeka. Naratorska pozicija u vremenu je sadašnjem i pripovjedač neskriveno kao sadašnji Ja komentariše sebe nekadašnjeg trudeći se da iz sjećanja izvuče što više detalja. A kako su sjećanja na rano djetinjstvo uvijek fragmentarna, tako je i ovaj roman izdijeljen na kratke segmente teksta/priča/sjećanja. „Osim u našim moždanim vijugama pamćenje je zapisano i utvrđeno u simboličkom i materijalnim artefaktima kulture, počevši od jezika do organizacije teritorija i predmeta iz svakodnevnog života“ (Melucci 2006: 69). U tom smislu naratorov život i lični identitet možemo posmatrati kao „spremište sjećanja“. Jedno od onih koja se posebno ističu jeste sjećanje na odlaske u planine oko Sarajeva, povratke i pjesmu „Sarajevo ljubavi moja“, koju su dječaci tada pjevali. Nakon citirane pjesme u knjizi slijedi autoreferencijalni tekst. Iako pokušava ironizirati nostalgiju, samo jedna riječ, svima dobro poznata iz Krvavčeva filma *Valter brani Sarajevo* (podvukla D. H.) poništava ironiju i vraća nas reflektivnoj nostalgiji:

⁹ <https://www.tportal.hr/kultura/clanak/aleksandar-hemon-o-poraznoj-americkoj-stvarnosti-bosni-i-mracnoj-buducnosti-20170525> (18. 01. 2019)

“Sad je dječak čovjek, a zima pokri brijeg,
Park i kosa bijeli, ali otići će snijeg.
Proljeće i mladost ispuniće tad
Sarajevo moje, jedini moj grad.

I dok svi ovdje lagano suzu puštamo, ukazao bih na očigledno: nije ovo tvoje, iz prostog razloga što se sve ovo desilo jako davno, grupici djece čiji su se kasniji životi nakon ovog do vrha napunili događajima golemim i preteškim, a neki od njih su odrasli da bi umrli, neki prerano, niko na vrijeme. I evo je, onda, lafčino, pjesma o gradu u planinama, uvijek tuđa.” (Hemon 2018: 169)

O svom odnosu prema Sarajevu danas i svom nekadašnjem stanu u kojem boravi kada dođe, Hemon na početku romana piše: „Kad dolazim u posjetu, tu odsjedam. Kad sam tamo, nisam tu. Ovdje, tamo, gdje god da sam, uvijek sam negdje odsutan. Dom je mirišljava praznina u kojoj me nema“ (ibid: 19). Na kraju romana, kad na zidu haustora prepoznaje fleku od mlijeka koje je prosuo prije skoro pedeset godina, dok on i sestra ulaze u stan, zapisaće: „Volio sam tu prazninu zato što smo je, svaki put, mi ponovo ispunjavali sobom. Prije našeg povratka tu nije bilo ničega, a onda, u samo nekoliko trenutaka, bilo je svega, zato što smo mi bili tu, i postojalo je to ovdje koje je bilo naše, koje je bilo mi“ (ibid: 185). Dakle, „nije ovo tvoje“ pretočilo se u *bilo je naše* i *bilo je mi*. Sada smo neko drugi. Gubitak je kompenziran pristajanjem na novi dom i novog/drugog sebe, uz neprekidnu potrebu za sjećanjem na život koji je nekada bio njegov. Naravno, sve ono čega se sjećamo uvijek je smješteno u sadašnjost i podliježe njenim kriterijima preosmišljanja ili brisanja. „Granice moga jezika bile su tada granice moga svijeta, ali sada živim u engleskom, jeziku članova i samoprezira“ (ibid: 171).

OŽIVLJAVANJE DVOJNIKĀ U ŽIVOTU I TEKSTU

*Ponekad se pitam postojim li uopće osim na
stranicama vlastitih knjiga.*

Novu domovinu u jeziku Bekim Sejranović nije uspio pronaći. Iako dobro poznaje norveški i živi od prevođenja i iako je jedan roman objavio na norveškom jeziku „[...] nikada tu u Norveškoj neću biti piscem. Probao sam, nije uspjelo“ (Sejranović 2017: 196). Sejranović se u književnosti javio knjigom kratkih priča *Fasung* (2002), a njegov prvi roman znakovita naslova *Nigdje niotkuda* nagrađen je nagradom Meša

Selimović, kao najbolji roman u regiji objavljen 2008. godine. „To jednostavno više nije taj sokak, niti je to ta kuća. Niti sam ja – ja. A opet, sve je bilo isto.“ [...] „Stojim tu poput nestalog kioska, poput u prah pretvorene džamije, poput oskvrnute slastičarne Vardar, poput iščezlih dragulja iz Dinine kuće. Osipam se poput razvaljene škole za mentalno retardirane“¹⁰. U pitanju je susret protagoniste romana sa brčanskom ulicom u kojoj je odrastao i koja se nekad znakovito zvala Ulica bratstva i jedinstva. Romanom *Ljepši kraj* (2010) zamjerio se jednom dijelu Norvežana zbog pisanja o njihovom društvu i njegovim manama: „A to što pišem o Norveškoj kao nije vjerodostojno jer nije iznutra, i, kao ne kužim ja to jer... jer sam stranac, valjda. Pa kad će biti iznutra, kad ću prestati biti stranac, tamo sam već preko 22 godine“¹¹. Po njegovom mišljenju, u Norveškoj ima i rasizma i ksenofobije upakovane u političku korektnost. Evidentno je da Sejranović u svoje tekstove unosi mnogo autobiografskih elemenata. Njegov nomadski život obilježen je do te mjere depresijom da u jednom trenutku tokom leta za Oslo želi da avion padne. Dok je u Norveškoj on kritikuje uređenost tamošnjeg načina života, a hvali balkanski kaos. No, već nakon nekoliko dana provedenih na Balkanu počinje hvaliti sve što je norveško. Udaljavanje od sebe je ono što ga trajno obilježava: „Ostavio sam i kuću i ulicu i tu kasabu u kojoj sam bio dijete i u kojoj sam nekoć bio bliže sebi nego ću to ikad poslije biti“ (Sejranović 2010: 12). Romanom *Tvoj sin Haklberi Fin* (2015) Sejranović ispisuje priču o svom djetinjstvu u Bosni, disfunkcionalnoj porodici, emigraciji i susretu sa skandinavskom kulturom u kojoj je uvijek stranac. Razliku između pojmova *stranac* i *tuđinac* Dimitri D’Andrea definiše kao razliku između psihološkog i društvenog lika, odnosno, „Stranost je oblik nepotpune integracije [...]“, a tuđinac je „[...] onaj u odnosu na kojega se javlja nemogućnost da se izgovori Mi [...]“ (D’Andrea 2006: 96). Za razliku od Hemoni i Mehmedinovića u kojih osjećaj da si stranac i tuđinac postepeno slabi, kod Sejranovića je, čini se, biti stranac postao izbor.

Posljednja knjiga ovog autora *Dnevnik jednog nomada* dokumentarističkog je karaktera, pomalo pikarska knjiga i pomalo literarni putopis. Naime, uz zapise o svojim putovanjima, susretima sa ljudima i vlastitim emocijama, Sejranović donosi i osvrt na usput pročitane knjige dopuštajući čitatelju da zaviri u njegov intelektualni svijet. U uvodu je napisao da je *Dnevnik* „[...] produkt tri radnje kojima bih ukratko mogao opisati ono od čega se sastoji moje bivstvovanje: čitam, skitam, ponekad nešto

¹⁰ <https://lupiga.com/vijesti/bekim-sejranovic-ulica-bratstva-i-jedinstva-2> (21. 01. 2019.)

¹¹ <https://www.tportal.hr/kultura/clanak/bekim-sejranovic-o-pisanju-ranama-proslosti-ovisnosti-i-zivotnom-apsurdu-20161108> (18. 01. 2019.)

zapišem. Čitam sve što mi iskrsne pred očima, skitam kamo me vjetar odnese, a pišem kad i gdje stignem. Kad čitam, putujem, a kad putujem, čitam“ (Sejranović: 2017: 5). Dok ispisuje dnevnik subjekt se „[...] u sebi udvaja u intimnu dijalošku situaciju Ja/Ti, s nedosežnim ciljem: kroz mrežu diskursa – isplesti, ispreplesti sebe Jednog/Jednu moguću sebe u određenom trenutku“ (Zlatar: 2004: 81). Sejranovićevim riječima: „Kao da istovremeno živim u različitim svjetovima i nikako da otkrijem koji od njih je pravi. Koji je od tih dvojnika stvarni ja. Ponekad se pitam postojim li uopće osim na stranicama vlastitih knjiga“ (Sejranović: 2017: 38). Pisanjem dnevnika autor stvara sebe, pa je jedino mjesto gdje istinski postoji tekst. I kao što je Hemon pisao o mnoštvu svojih života, Sejranović piše o mnoštvu subjekata. Kada treba ići u Norvešku nešto zaraditi on u sebi oživljava svog „norveškog dvojnika“, nikada siguran da li se u Norvešku vraća ili tamo odlazi. Na jednom mjestu kaže: *Sad sam Norvežanin, šatro!*, na drugom: *čekam da proradi norveški dio mene, ili, moj skandinavski alter-ego. A onda sve to nadvlada balkanski đavo u meni.* „Ne treba biti previše pametan da bi spoznali kako svi mi u sebi nosimo mnogo identiteta, mnoštvo tih naših Ja, od kojih se većina njih, istina, preklapa ili bar dotiče u nekim točkama, dok su drugi nespojivi i razdiru nas iznutra“ (ibid: 60). Vjerujući da pisac mora pisati ‘istinito’, Sejranović u svom *Dnevniku* ne štedi nikoga, a ponajmanje sebe. Usamljenost, nemanje doma u koji bi se mogao vraćati kad oputuje, alkohol i droga, bivše žene, vanbračne kćeri (jedna Slovenka, a druga Norvežanka), odsustvo kontakata sa majkom koja je u Belgiji i ocem u Australiji - samo su neka od obilježja njegova nomadskog života. S vremena na vrijeme u tim zapisima naiđemo na nostalgiju koju autor brže-bolje zakriva (samo)ironijom. Naprimjer, u vrijeme jednog od boravaka u Ljubljani sjetio se Brčkog: „Podsjeća me pomalo na Brčko iz djetinjstva. I ova zima, i magla, i kuće oko nas, i miris zraka. Melankolija moglo bi se reći. Onda sam se sjetio da su i Brčko i Ljubljana na Savi, na rubovima Panonske nizine, na nekadašnjim močvarama. Možda zato taj osjećaj“ (ibid: 26). Iako sreće Bosance koji su se uspjeli transformisati u prosječne Norvežane, on odbacuje takvu mogućnost i sebe vidi u *vječnom egzilu*, „Jer da bi se čovjek osjećao svoj na svome, treba mu dozvoliti ne samo da voli svoju novu domovinu nego da je i kritizira, pa čak i da je psuje ili pljuje ako mu se to iz nekog razloga radi“ (ibid: 50).

Kao i u prethodnim knjigama, Sejranović i u posljednjoj kritikuje diskriminaciju i getoizaciju stranaca u norveškom društvu, a pogotovo onu koja se dešava između samih diskriminiranih: „Istočnoevropljani ne vole Arape i crnce, Arapi ne vole crnce. A crnci ne vole Cigane. Zato ja volim Cigane“ (ibid: 35). Sagledavajući sebe i vlastiti položaj u norveškom društvu, daje živopisnu skicu svoga socio-kulturalnog

autoportreta: „Sredovječni, trostruko razvedeni, tamnopusi muškarac, stranog podrijetla, musliman, to je trenutno najmanje popularna vrsta Homo sapiensa u mojoj skandinavskoj domovini“ (ibid: 226). Nomadski način života se, usljed nepripadanja novoj kulturi, u Sejranovićevom slučaju podudario sa *transcendentalnim beskućništvom* iz kojega je, po Georgu Lukácsu, i nastao roman. Za razliku od Aleksandra Hemona, koji se, premošćavanjem kulturnog diskontinuiteta, sve uspješnije asimilira u novu kulturu, doživljavajući Sarajevo kao nešto što je nikad bilo njegovo, Bekim Sejranović pripadajući svuda pomalo i nikad do kraja, (re)konstruira svoje Ja još samo u tekstu. A, kako je napisao Edvard Said, umjetnici u egzilu su „tvrdoglavi“ i „neugodni“, pa se „[...] odupiru svim pokušajima olakšavanja situacije, naturalizacije i zajednice“ [...] „Zgrabivši razliku kao oružje korišteno s osnaženom voljom, prognanik ljubomorno ustraje na svom pravu da odbije pripadati“ (Said 2005).

I TAMO I OVDJE

*Naša usamljenost najčistije se pokazuje u
praznini koja nastaje između dva jezika. Ali ta
praznina nije isto što i zaborav.*

Semezdin Mehmedinović je u književnost ušao poetskim knjigama, a punu afirmaciju stekao proznim ostvarenjima *Sarajevo blues* i *Me' med, crvena bandana i pahuljica*. Prva knjiga je skup bilježaka, kratkih proza i pjesama nastalih prije i u vrijeme opsade Sarajeva, te je zasigurno jedna od najznačajnijih literarnih slika sarajevskog ratnog užasa. Od trenutka objavljivanja, 1998. godine, stekla je status kultne knjige za generaciju čija su sjećanja podijeljena na život u ratu i onaj prije njega. Da pitanja identiteta odavno prate Mehmedinovićeva književnoumjetnička traganja potvrđuju brojni njegovi tekstovi, pa i profetska pjesma „Stranac“ objavljena upravo u knjizi *Sarajevo blues*: „Jednom ću i ja poći sam / u tamu groba - / na Alifakovac / il' neko drugo brdo, grada / u kom sam znao sve - / a sada ne znam nikog / osim dvojice, trojice - / i samo noću, sam / iz prošlosti gledam / u tamu grada / iz tuđeg stana / ja, stranac - / ja stranac“ (Mehmedinović 2004: 82). Ključni motivi naznačeni u ovoj pjesmi nisu nikada prestali opsjedati Semezdina Mehmedinovića. Pitanja smrti, usamljenosti u nekom tuđem svijetu, u tuđem stanu (kasnije, tuđem jeziku i domovini), kao i potreba gledanja u prošlost (sjećanje) okosnica su potrage za identitetom i u njegovom romanu. Također napisana u *Sarajevo bluesu*: „Ova rečenica ne spada ovdje, ali osjećam neodoljivu potrebu da je napišem: kad iz ovog grada

otputuješ, ma koliko kratko trajalo tvoje odsustvo, to je kao da malo umreš...” (ibid: 76), u podtekstu je svih njegovih kasnijih ostvarenja.

Roman *Me'med, crvena bandana i pahuljica* je dobitnik dvije značajne nagrade „Meša Selimović“ i „Mirko Kovač“. Jedno od temeljnih pitanja ove knjige jeste pitanje izmještenosti i života u tuđem jeziku. „U izvjesnom smislu, ja sam ostao „zaleđen“ u osamdesetim i devedesetim godinama. To je jedan aspekt moga jezika. Drugi je da ja živim u kulturi drugog jezika. Sve što mi se dogodilo i što opisujem, dogodilo mi se u engleskom jeziku. I ja onda iz tog jezika prevodim u svoj jezik, onaj od prije dvadeset godina.“¹² Iako je roman zasnovan na autobiografskim činjenicama o porodici, ljubavi, bolestima i sjećanjima na prethodni život, Mehmedinovićev tekst je prije svega roman koji propituje poziciju čovjeka u svijetu koji je uvijek stran, ma gdje se čovjek nalazio. Također, to je i arhetipska priča o ocu i sinu, kao i selimovićevska priča o ljubavi, velikoj i безусловnoj. Podijeljen u tri cjeline roman u fabularno-misaonom fokusu ima tri osobe u čije ime narator progovara: oca, sina i majku (porodični Duh Sveti). Prvi dio romana, „Me'med“, donosi ispovijest čovjeka koji je preživjevši srčani infarkt u bolnici izgubio pravo na vlastito, teško izgovorivo ime. Od svih identitetskih obilježja koja čovjek nosi, a koja su u ovom slučaju postala upitna (jezik, domovina, prošlost), ime je još jedino preostalo čvrsto uporište. A onda Semezdin postaje Me'med jer je tako lakše i brže kada si pacijent kojem spašavaju život. „U trenutku kad sam sveden na svoje tijelo (kao jedini preostali znak), imam puni doživljaj vlastite bestjelesnosti. Ja sam samo ono što je od mene preostalo, kao moji životni ostaci, dok ležim u ogrtaču za kupanje, ispod kojeg sam go“ (Mehmedinović 2017: 13). Ostalo je samo tijelo, bez pravog imena i bez seksualnosti. A i samo tijelo je oštećeno, a ono bi trebalo biti „[...] instrument komunikacije i izražavanja, neminovno uporište individualnog identiteta“ (Melucci 2006: 73). To dalje znači da tema ovog romana nije medicinsko stanje blizine smrti, već stanje svijesti suočene sa gubitkom identiteta, u njegovom slučaju, odnosno, sa gubitkom sjećanja koje je generativni mehanizam identiteta, u Sanjinom slučaju (dio „Pahuljica“). Kamijevski početak romana: „Jutros sam, izgleda, trebao umrijeti“ (Mehmedinović 2017: 9) odmah priziva stranca: u bolnici, u predugačkom hodniku zgrade u kojoj stanuje, pred vratima svoga nekadašnjeg stana, u gradu, u pustinji pod ogromnim zvjezdanim nebom, u prostoru Sanjinog zaborava... Čak je i njegov fizički povratak iz bolnice obilježen novim početkom, još jednom – „Izbrisan sam iz svojih soba, i sada mogu početi iznova“ (ibid: 29).

¹² <http://www.6yka.com/novosti/buka-intervju-semezdin-mehmedinovic-knjizevnik-sve-sto-nam-se-dogada-potvrduje-da-smo-mi-ponizeni-ljudi> (18. 01. 2019.)

Središnji dio romana, „Crvena Bandana“, vremenski je pomaknut pet godina i donosi priču o odnosu oca i sinu kroz keruakovsko putovanje američkim cestama, ispod pustinjskog neba, pored samotnih benzinskih stanica. Harun je fotograf sa crvenom bandanom oko glave i putuje poslom, no ta činjenica samo je realan okvir za priču o dva čovjeka u pustinji koji jedan drugome imaju šta reći. Priča o sinu je i kompozicijski zanimljivo postavljena. Kada bi knjiga bila drugačije posložena: očeva bolest, majčina bolest pa Harunova priča, dobili bismo već bezbroj puta ponovljenu matricu koja simbolički završava novim životnim ciklusom / početkom. No Mehmedinovićeva knjiga je koncipirana drugačije. Harun je u sredini, uokviren i simbolički zaštićen. Ovo je i jedini dio romana koji je ilustriran crtežima i ispričan u drugom licu, dok je sadržajno, kao i ostala dva, premrežen sjećanjima. Prilikom obilaska svog prvog američkog stana, otac i sin ne nalaze ništa svoje. To je prostor koji nije zadržao sjećanje na njih, „Umjesto Bosanaca ovdje sad žive neke druge mrtve duše“ (ibid: 42).

Putovanje uobičajeno definiramo kao odmicanje od vlastite kuće, no Mehmedinović, koji je već nekoliko puta promijenio dom, sada na to gleda drugačije: „Premda bi se i na taj način mogla definirati kuća: ona je uvijek tamo gdje si u društvu svojih najbližih“ (ibid: 39). Osjećaj otuđenosti u američkoj pustinji (ne samo u fizičkom smislu) prisutan je na svakom koraku: u podozrivosti novog stanara starog stana, u pogledima ljudi koji čuju razgovor na njima stranom jeziku ili u riječima prolaznika koji im kaže da se vrate nazad u Rusiju, ali, isto tako, i u bliskosti sa njemačkim bajkerima ili Davidom iz Murske Sobote koji se obradovao kada je čuo naš jezik. Ispovijest oca namijenjena sinu nakon zajednički provedenih dana u pustinji završava spoznajom: „Eto. Lijepo je bilo ovo naše putovanje. Sada znam da smo obojica vrlo sami. Dvije samoće. Kad smo prvi put doputovali u ovaj grad, ti si imao 12, ja sam imao 35, sada ti imaš 33 i vršnjak si onome meni od prije 20 godina. Vrijeme se topi brže od leda u pustinji“ (ibid: 95). Sve ono što je sinu htio a nije mogao ili nije znao kazati, Mehmedinović je zapisao. Tako se još jednom tekst obznanjuje kao uporišno mjesto spoznaje o samome sebi. Konačno, dnevnički zapisi u epistolarnoj formi i jesu (literarno!) ogledalo.

Posljednji dio knjige, kao i prvi, započinje jurnjavom u bolnicu. Sanja je imala moždani udar, te se nakon povratka kući bori sa zaboravom. Osim što je sjajna priča o ljubavi [„Nevolja nas je svela na suštinu. I ništa više od nas nije ostalo, osim ljubavi“ (ibid: 173).], „Pahuljica“ je, prije svega, priča o sjećanju i o strahu od smrti u tuđem svijetu. „Bilo je straha i od života u tuđem svijetu, ali taj strah nije tako prijeteći i poništavajući. [...] I u smrti je važno biti kod kuće“ (ibid: 121). Njena bolešću

uzrokovana amnezija rezultirala je time da supružnici svaki dan razgovaraju o prošlom životu sjećajući se pročitanih knjiga, omiljenih filmova, muzike i događaja. Potpuni zaborav prošlog života značio bi gubitak egzilantskog identiteta jer: „Izbjeglice imaju dva svijeta, onaj iz kojeg su došli i ovaj u kojem su sada. Antagonizam dvaju svjetova suština je egzila. Ta dijaboličnost se prenosi i na jezik: prvi jezik je maternji, drugi je jezik nove sredine“ (ibid: 165). „Sanjin moždani udar dogodio se u engleskome jeziku. U ovim zabilješkama cijeli događaj prevodim u jedan usamljeni, prilično dalek jezik (kojim govori relativno mali broj ljudi, tako da mi je zamisliv njegov nestanak u budućnosti). Neki detalji nisu prevodivi. Naša usamljenost najčistije se pokazuje u praznini koja nastaje između dva jezika. Ali ta praznina nije isto što i zaborav“ (ibid: 141). Kada čovjek ima previše mogućnosti, javlja se potreba za izborom, čak i neka vrsta straha od neodređenog. Potreba za sjećanjem kroz koje se, između ostalog, konfigurira identitet zapravo je potreba za rasterećenjem. Drugim riječima, „Odgovor na strah od nedefiniranog sastoji se ponajprije u ograničavanju sebe, u smanjivanju viška mogućnosti“ (D'Andrea 2006: 87). Zato je identitet izbor između naturalizacije (Hemon), ostajanja u prostoru među kulturnim diskursima (Mehmedinović) ili identifikacije s figurom autsajdera (Sejranović).

* * *

Živjeti u novom svijetu i drugom jeziku, a pri tome sačuvati sjećanje na stari, jedan je od postulata Mehmedinovićevih protagonista. Aleksandar Hemon je prihvatio i novi svijet i novi jezik, te našao svoj identitet u prostoru preklapanja. Mehmedinović je još uvijek čvrsto vezan za prošlost, pa bi zaborav značio gubitak identiteta koji je i tamo i ovdje. Konačno, Bekim Sejranović niti novu kulturu prihvata do kraja, niti živi u sjećanju. Njegov identitet je prije svega literarni, pa zatim granični, odnosno: svuda i nigdje. Svaki od autora u nastojanju da zadrži kontinuitet vlastite biografije (a koja je u prostoru i vremenu podijeljena na najmanje dva dijela) mora pisati autobiografsku prozu jer se pokazalo da je u nestalnim pripadnostima koje stičemo tokom života pripadnost pismu uvijek sigurna. „Egzil nikada nije stanje u kojemu ste zadovoljni, spokojni ili sigurni“, ali je historija književnosti pokazala da ovakva pozicija za umjetnike može biti plodonosna.

BIBLIOGRAFIJA:

Izvori:

1. Hemon, Aleksandar (2004), *Pitanje Bruna*, Civitas (Biblioteka Dani), Sarajevo
2. Hemon, Aleksandar (2013), *Knjiga mojih života*, Buybook, Sarajevo
3. Hemon, Aleksandar (2018), *Nije ovo tvoje*, Buybook, Sarajevo
4. Mehmedinović, Semezdin (2004), *Sarajevo blues*, Civitas (Biblioteka Dani), Sarajevo
5. Mehmedinović, Semezdin (2017), *Me' med, crvena bandana i pahuljica*, Fraktura, Zagreb
6. Sejranović, Bekim (2010), *Ljepši kraj*, Buybook, Sarajevo
7. Sejranović, Bekim (2017), *Dnevnik jednog nomada*, Booka, Beograd

Literatura:

1. Beganović, Davor (2009), "Topografska i temporalna nostalgija u prozi Aleksandra Hemona", u: *Poetika melankolije: Na tragovima suvremene bosanskohercegovačke književnosti*, RABIC, Sarajevo
2. Bojm, Svetlana (2005), *Budućnost nostalgije*, Geopoetika, Beograd
3. Dmitri D'Andrea (2006), "Moderna subjektivnost između različitosti i pripadnosti", u: Furio Cerutti, *Identitet i politika*, Politička kultura, Zagreb, str. 96.
4. Duraković, Enes, (2012) , *Obzori bošnjačke književnosti*, Dobra knjiga, Sarajevo
5. Frank, Søren (2008), *Migration and Literature*, Palgrave / Macmillan, New York
6. Kalanj, Rade (2010), "Identitet i politika identiteta", u: *Hrvatski nacionalni identitet u globalizirajućem svijetu*, Centar za demokraciju i pravo Mika Tripalo i Pravni fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, str. 117 – 133.
7. Melucci, Alberto (2006), "Pamćenje, solidarnost, identitet", u: Furio Cerutti, *Identitet i politika*, Politička kultura, Zagreb
8. Oraić-Tolić, Dubravka (2006), "Tipovi modernoga subjekta", u: *Čovjek / Prostor / Vrijeme – književnoantropološke studije iz hrvatske književnosti*, ur: Živa Benčić i Dunja Fališevac, Disput, Zagreb
9. Said, Edvard (2005), "Razmišljanja o egzilu", *Zarez*, Dvotjednik za društvena i kulturna zbivanja, Arhiva, broj 149, <http://www.zarez.hr/clanci/razmisljanja-o-egzilu>, (15. 01. 2019.)

10. Spahić, Vedad (2016), *Književnost i identitet: Književnost kao prostor izazova u reprezentaciji/konstrukciji bošnjačkog kulturnog identiteta*, Lijepa riječ – BZK "Preporod", Tuzla
11. Zlatar, Andrea (2004), *Tekst, tijelo, trauma – ogledi o suvremenoj ženskoj književnosti*, Naklada Ljevak, Zagreb

INTERNET IZVORI:

1. <https://www.jutarnji.hr/kultura/knjizevnost/od-odrastanja-u-sarajevu-do-obiteljske-traume-u-americi/1202207/>
2. <https://www.urbanmagazin.ba/semzdin-mehmedinovic-meni-se-vec-sve-dogodilo/>
3. <https://www.lupiga.com/vijesti/razgovor-s-bekimom-sejranovicem-bosna-je-sjebana-ali-norveska-je-gora>
4. <https://www.azra.ba/intervju/46572/bekim-sejranovic-knjizevnik-zaljubljen-u-brcko-savu-od-norvezanki-sam-definitivno-odustao-od-bosanki-jos-nisam/>
5. <https://www.tportal.hr/kultura/clanak/bekim-sejranovic-o-pisanju-ranama-proslosti-ovisnosti-i-zivotnom-apsurdu-20161108>
6. <https://www.radiosarajevo.ba/metromahala/lica/aleksandar-hemon-moja-generacija-ima-najmanje-dva-zivota/125263>
7. <https://www.tportal.hr/kultura/clanak/aleksandar-hemon-o-poraznoj-americkoj-stvarnosti-bosni-i-mracnoj-buducnosti-20170525>
8. <https://lupiga.com/vijesti/bekim-sejranovic-ulica-bratstva-i-jedinstva-2>
9. <http://www.6yka.com/novosti/buka-intervju-semzdin-mehmedinovic-knjizevnik-sve-sto-nam-se-dogada-potvrduje-da-smo-mi-ponizeni-ljudi>

THE QUESTIONS OF IDENTITY IN THE NOVELS OF BOSNIAN-HERZEGOVINIAN DIASPORA

Summary:

This text will analyze the novels *What is Not Yours is Not Yours* (2018), by Alexander Hemon, *Diary of a Nomad* (2017) by Bekim Sejranović, and *Me'med, Red Bandana and Snowflake* (2017) by Semezdin Mehmedinović, as the latest literary achievements of Bosnian authors in exile. Starting from the assumption that each of the novels brings motifs of immigrant literature such as border identity, cultural nostalgia, nomadic status, protagonists who are social outsiders, we will examine their similarities and differences, but also changes within each author's literary opus. Given the fact that these authors base their novels on real life events, and they combine facts and fiction, we will briefly focus on biographical facts and details from the interviews they've given on immigration and their position in the new homeland and the new language.

Key words: Aleksandar Hemon; Semezdin Mehmedinović; Bekim Sejranović; exile, autobiographical prose; identity

Adresa autora

Authors' address

Dijana Hadžizukić

Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

Fakultet humanističkih nauka

dijana.hadzizukic@unmo.ba

